

על "הג'ה דר"ע"

מאת
חיים ליברמן

1224567

א

במאמרי "תקני שבת" ¹ הבאתי את דברי ר' אברהם הידא, שנדפסו ב"תקוני שבת" מהדורת פראג (לערך שע"ה—שפ"ח). ינכנסו אחרי כן לכל המהדורות של "תקוני שבת", שראוי ללמד בשבת משניית פרק ראשון ממסכת כלים ², אבל לא לסיים בסוף הפרק אלא להיסיף גם משנה ראשונה של פרק שני, אף-על-פי שאין למשנה זו שום שייכות לשבת, אלא משים: "ואל תעמיד על הפרק" (עיבדיה א, יד). מובן: שלהסיק מפסיק זה שבלימיד משניית אין להפסיק בין פרק לפרק אפשר רק אם מוציאים אותו מיד ³ פשוטו יתפרשים איתי על פי דרש. ר' אברהם הידא אינו מביא שום מקור לפירושו זה והסתפק בלשון הכתיב בלבד. משמע, שהניח שפירוש זה ידוע ואין צורך להתאריך. כאן, אמנם, איי לפירוש זה חשיבות כל-כך, מה איכפת אם יהודי ילמוד עוד משנה זאת? אבל, לתמהיני, מצאתי פירוש זה גם בענין השייך להלכה.

בדפים הראשון של ספר "באר מים חיים" ⁴ על התורה, שנדפס יחד עם החומשים ⁵, בהפסרת ייטלח ⁶ שהוא "חזון עיבדיה", בפרש"י על הפסוק: "ואל תעמוד על הפרק", פרש"י פירשו כפשוטי. ניסף בסיגריים: "מכאן שאסור להפסיק בין פרק לפרק בקריאת שמע, הג'ה דר"ע". כאן הרי זה ענין של הלכה וגם נגד פסק ההלכה בשילחן ערוך ⁷. חימשים אלה נדפסו בהסכמיתיהם של הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות מבראדי, בעל "בית אפרים", של ר' אברהם יהושע העשיל, הרב מאפטא, בעל "אוהב ישראל", אמנם, לא ברור, אם הם סמכי ידיהם על כל מה שנדפס בחומשים אלה, וביניהם גם על פירוש זה על הפסיק. "ואל תעמיד על הפרק", אי שהסכימי רק על ספר "באר מים חיים" ולא שמי לב לכל השאר שנכנס בחימשים אלה, שאינו אלא מעשה ידי המו"ל, שכותב בהקדמתי שהכניס בפרש"י הגהות שמצא בספרים ישנים.

ימים רבים לא ידעתי לפענח את הר"ת "הגה דר"ע". שאלתי כמה בקיאים וחוקרים ואף אחד לא ידע להשיב כהלכה. היה מי שאמר שזה פרש"י ישן, והיה מי שאמר שמן הסתם הוא ר' עקיבא איגר. סוף סוף הצלחתי לפענח את הר"ת: "הגהות דרבינו עיבדיה" וגם מצאתי שלא המו"ל של חומשים אלו הוא שהכניס הג'ה זו לפרש"י בהפסרה. אלא היא לקח איתה מן המוכן מכבר בתוך פרש"י. בשנת תנ"ט ⁸, נדפס באמסטרדם מהדורת-כיס זעירא של נביאים וכתובים עם

1. קריית ספר כרך לת.
2. לא את כל הפרק, אלא כמשנה ו ואילך: עשר קדושות הן.... כי בזה יתקשרי קשר אמין.
3. תורה ארץ ישראל ירושלים יבית המקדש ושבת וה' בראשם (לשונו של ר' אברהם הידא).
4. גר חיים בר שלמה מכאמליב.
5. ארבע חיים, סי' סו.
6. ארבע, והסכמית הן משנת ת"ס. והדפיסים בימים הרם נהב בשתי שיטות: מהם שהיו

פרש"י ועם ספר "המגיד". שהוא תרגום יהודית-אשכנזית לנביאים וכתובים, מאת בעל המחבר ספר צאינה וראינה¹ על התורה. המהדיר קרא למהדורה זו בשם "אגודת שמואל" על שמו. ר' שמואל דלוגאטש, והקדים לה הקדמה ארוכה ומעניינת². בהקדמה זו הוא כותב, שירש מאבותיו הגאונים * כמה ספרים בלתי ידועים (כמובן כתבי-יד). מפרשים על תנ"ך, ובהם דברים שלא שמעתן און מעולם. הוא תולך ומונה שמות ששה מהם:

עמק הלב

הגהות דרבי עיבדיה הנביא

עמי הוד

סוד מישרים

האבכיר חתן ר' אלי' מת"ם

עמק השם

את מהותם של פירושים אלו הוא מגדיר כך: "... וכל מה שסתום בפרש"י זכרוננו לברכה, הוא מפורש בהגיה דר"ע כהלכה. גדולות ונפלאות שגלה לו רבו עיבדיה הנביא ככה, אבל שארי המפרשים הנזכרים הם דברי קבלה מאלקי המערכה...". להדפיסם בשלימות לא השיגה ידו, אלא בעת צרה, כשהושיבחו בבית הסיהר, קיבל על עצמו, כשישחרר ילקט מהם לקוטים חשובים וידפיסם. כששחרר לבסוף ה" נע ונד במדינת שונות, והרי סיים דבריו בהקדמה:

"... ומשם הלכתי לעיר גארוץ בים, ומשם לברצלונה, ומשם לארץ אשכנז. עד שבאתי לק"ק מפיארה פרנקפארט דמיין ושמשתי את הגאון הגדיל המפירסם רבן של בני הגולה מהור"ר שמואל נר"ו אב"ד דמ"א הנ"ל ומאוכלי שלחני הקדוש הייתי עד שנתגלגל הדבר עלי שמיא"ל בגלגל אחר גלגל לק"ק אמשטרדם, היא עיר גדולה שנמצאים בה דפוסים נאים, הן מצד האיתיות ודיי ונייר שאין דיגמתם ממש בכל העולם כולו, ואמרתי לשלם את נדרי אשר נדרתי לה' להדפיס נביאים וכתובים לזכות בהם אחינו בית ישראל ויהודה ולהשתעשע בהם. כ"ד הסרוד בהבלי הזמן ומצפה ליישועה". והחליט להדפיס מהם לע"ע רק לקוטים חשובים ילכשתשיג ידי ידפיסם בשלמות.

אמנם, הוא לא הדפיס את הלקסיס במדור מיוחד, אלא הכניסם במסחר בתוך פרש"י. כל ליקוט הכנים בפרש"י על אותי פסיק, אלא שהקיפו בסיגרים יצין את מקורו. שם הספר (מששת הספרים הנ"ל) שממנו ליקט, ואם לעצמים היסוף איזה דבר משלו עצמו, ציין: אמר המעתיק, ואם פעם אי פעמים בכל הספר נשמט ציין המקור, הרי זה רק מרשלנות הבחור הזעזער. את "הגהות דרבי עיבדיה הנביא" הוא מציין תמיד

מדפיסים תחלה את כל הספר ואתרי כן את השער, ויתארין השער היא יתארין של נצר הספי, ומהם שהיי מתחילים מן השער ויתארין השער היא התחלת הדפיס.

7. ר' יעקב ב"ר יצחק מיאניב.

8. אמנם, יש בה בהקדמה זו גם דברים סתמיים, שנראים כדמיוניים יצריכים בידור.

9. אחרי ספר מלכים הוא חותם: "שמואל בלא"א הרב הגדיל והגאון החסיד בזהר"ר משה וצ"ל דליגטש מק"ק הראדני הבירה, בן הגאון אב"ד יר"מ מיהר"ר אורי דק"ק סטנאב המפארה, נ"ו ונכד הגאון המפירסם מהר"ר משה איסרלש מק"ק קראסא עיר יאם בישראל יסעיפיה. מבני משפחתי היא מזכיר, בספר דברי הימים, את דיוו הגאון מיהר"ר ליב בן אביו וקטן יצחק מאסטר אבד"ק ואלקאזיסק; את דיוו החסיד בזהר"ר ליב אבד"ק לביב דק"ק פרעמסלי ואת אחיו הגאון אב"ד יר"מ מ"ה אורי אבד"ק באדקי. המסכימים על הספר הם: הרב ספראקסירט דמין, הרב ממץ יהר"ב מסדיר, שני האחרונים מכנים את ר' שמואל: ש"ב (= שאר בש"ר).

בקיצור: "הגה' דר"ע". בדרך זה לא ניתן מקום לסעות וליחס את הליקוט לרש"י עצמו. בין הלקוטים הרבים הללו המפחרים בנביאים ראשונים, בנביאים אחרונים ובכתובים, יש הרבה דברים מעניינים, ביניהם גם קוריוזים, ביניהם גם דברים נגד הנוצרים, וראיים הם. לקוטים הללו, ליחד עליהם את הדיבור במאמר מיוחד, אבל בנוגע לענייננו מספיק להגיד, שהליקוט על הפסיק, ואל תעמוד על הפרק, שבנבואת עובדיה, הוא: "מכאן שאסור להפסיק בין פרק לפרק בקריאת-שמע, הגה' דר"ע". ומכאן נתגלגל פירושו של ר' עובדיה הנביא, דרך גלגלים רבים, מדפוס לדפוס, עד שהגיע להפטרות "חזון עובדיה" בחימש דפים הראשון של ספר "באר מים חיים". במאחר יותר נתגלגל פירושו זה גם לתנ"ך "מקראות גדולות" הנפוץ הרבה בארץ-ישראל, על ידי כמה מהדורות צילום שצילמו בזמן האחרון, ומסיפקני אם יש עכשיו אדם אחד בארץ ישראל, שמשתמש ב"מקראות גדולות" אלו, שיכול לפענח את הר"ת "הג"ה דר"ע".

אנו יודעים מי הי' ר' אברהם היידא, אבל אין אנו יודעים כלום על אישיותו וזמנו של ר' עובדיה הנביא, וצריך בירור כיצד הגיע פירושו זה לשניהם. ר' אברהם היידא הרי כתב את דבריו כשבעים שנה טרם נדפסו דברי ר' עובדיה, ודוחק לימר שר' עובדיה היא שראה את דברי ר' אברהם, שהרי בדירות האחרונים לא הי' מצוי עוד תואר הנביא. א"י העשיל במאמרו "על רוח הקודש בימי הביניים" ¹⁰ רושם שמת שמינה אישים שנשאו את תואר "הנביא" בימי הביניים, ורק אחד — בדורות האחרונים. וגם על זה האחד יש עוררין שאין הדבר נכון, ואולי מצוי מקור קדום אחד כשותף לשניהם. יבואי הבקאים וידיעו.

יש ציד להעיר, שבדפוסים הישנים, שהדפיסו ספרי נ"ך אחרי שנת תנ"ט והכניסו בפרש"י את הלקיטים של "אגידת שמיאל", היו נוהגים להודיע על כך על השער, ומהם שאפילו הדפיסו את שמות ששת הספרים הנ"ל שמהם לוקטו, אבל בהמשך הומה מדפוס לדפוס, נשמטו רוב הלקיטים ונשאר רק חלק קטן מהם, כפי ראית עיניהם ובחירת לבם של המדפיסים. גם חדלו להזכיר על השער את ענין הלקוטים, והמשתמשים בזמננו בפרש"י לנביאים יכתיבים סיברים שהכל הוא של רש"י עצמו.

ב

פרופ' א"י העשיל במאמרו הנ"ל מצטט את המקורות מהם שאב את הידיעות על שמונת האישים שנשאו את תואר "הנביא". בהערה היא מזכיר גם את ר' עובדיה הנביא. אבל כיתב שלא מצא בנייירוק את הספר המזכיר את שמו, והרי דבריו:

"בספר 'קסת הסיפר' (לר' אהרן מארכיס) בראש עמוד ט"א, נאמר: 'הנה יש תנ"ך ישן עם ע"ט (= עברי טייטש) דפוס ווילמרשדארף משנת שפ"ג עם 'סיד משרים' לר' עובדיה הנביא, אשר לא נזכר שמי זולת בספר ההוא... נראה שהוא בן גילו כחלמידי ר' יוסף קילק... על התנ"ך הזה יש הסכמת המהרש"א זללה"ה וכל גדולי הדור". ספר זה לא נזכר במאמרו של אהרן פריימאן ¹¹ ואף בספריית בהמדר באמריקה לא מצאתיו". ע"כ דברי פרופ' העשיל.

לשוא טרח פריפ' העשיל לחפש תנ"ך זה ברשימת פריימאן ובספריית בהמדר

10. בספר הייבל לכבוד אלכסנדר מרכס, חלק העברי, ניוירוק, תש"י.

11. Annalen der Hebraischen Druckerei in Wilmersdorf, Berliner Festschrift, 100—115.

לרבנים. שכן תנ"ך דפוס ווילמרשדארף שפ"ג לא הי' ולא נברא. שהרי בשנת שפ"ג לא הי' קיים כלל דפוס עברי ווילמרשדארף. ר' אהרן מארכוס בדבריו טעה והטעה ומסר את דבריו ברשלנות (ואולי כתב על-פי הזכרון וזכרוננו הטעה). הי' ביזו ספר נ"כ עם "המגיד". דפוס ווילמרשדארף תע"ז. שבראשו נדפסו שמות המסכימים (לדייק: רק שמות המסכימים ולא גוף ההסכמות) על הדפסה ראשונה של ספר "המגיד" בלובלין שפ"ג. ובין המסכימים. באמת. גם היהרש"א. אבל אין שים זכר לר' עובדיה הנביא בדפוס ראשון זה. ואפשר. שהמהרש"א ויטאר גדולי הדור שהסכימו. לא ידעו כלל אפילו ממציאותו. שמו של ר' עובדיה נכנס רק לדפוס זה. ווילמרשדארף תע"ז. שבאמת אינו אלא הדפסה שני' של "אגודת שמואל". והמדפיס מידיע על זה בפירוש. הן על השער והן בהקדמה. והרי דבריו בהקדמה:

"... שזכינו לפירושים... פרש"י... עם חידושים שחידש החסיד בעל המגיד מהר"ר יעקב בן ר' יצחק ז"ל ממספחת רבינו בחיי בלשון הקודש ובלשון אשכנז... ואחריו קם התורני... מהר"ר שמואל בעל אגודת שמואל שלקט ואסף והעתיק מספרים ישנים. כמבואר בהקדמתו שליקט מהגהת ר' עובדיה הנביא ומסוד משרים יעמק השם ועמק הלב ועמי הוד ואבכ"ר... וקבעם תוך פרש"י על סדר הפסיקים. פשטים ורמזים מדבש מתוקים... ויעז שהחכם הנ"ל המציא להדפיסם בכרכים קטנים... אידי דוטר מירכס. ואם הוא טוב בלווייתא לא טוב הוא מבית"י. שמפני קטניתי צריך לתפסי תמיד בשתי ידיו וידים עסקניות הן. ולא עיד אלא שמפני איתיות הועירית מאד הם קשים לעינים. ע"כ אמרתי... טוב לאחז בזה ובוה... ע"י איתיות הגדלות. ולא הנחתי שום דבר מתילדות אהרן ומפרש"י ומתרגים לשיין אשכנזי ומכל הגהית וחדושים של אגודת שמואל".

הרי. שמהדורת ווילמרשדארף תע"ז אינה אלא הוצאה שני' של "אגודת שמואל" הנ"ל בתוספות "תולדות אהרן" ובשינוי הגדל. שנדפס בגדל פולין.

מוטעים הם גם דברי ר' אהרן מארכוס "ז-סיד משרים" היא של ר' עובדיה הנביא. כאמור לעיל הרי "סוד משרים" הוא ספר אחר ודברי ר' עובדיה נקראים "הגה' דר"ע".

גם דבריו שר' עובדיה הנביא הי' מתלמידי ר' יוסף קליין. אינם אלא שרירותיים. בלא שום סמך לכך.

צדק המדפיס ווילמרשדארף בהקדמתו הנ"ל. שספר "אגודת שמואל" הוא קשה לעינים ושלזו יפה לעינים. אבל יצא שכרו בהפסדי. שכן שלטה במהדורת יד הצנוורה והשמיטה כמה לקטים מעניינים (וקצת השמיטה גם מפרש"י גוט) וכל המעוניין בלקיטים לא יסמוך על דברי המדפיס הנ"ל: "ולא הנחתי שום דבר מכל הגהית וחדושים של אגודת שמואל". ובלית ברירה יעיין במהדורה הועירה של "אגודת שמואל" הקשה לעינים. כמובן. שכל איתן המהדורות שנדפסו אחרי שנת תע"ז על-פי מהדורת תע"ז כולן לקויות בהשמטות הצנוורה.

כדאי להוסיף. שגם מהדורה הועירה של "אגודת שמואל" מצאתי טופס אחד של ספר יחזקאל (בספרית "ייד"א" בניו-יורק). שהצנוורה השמיטה בי את כל הליקוט

בפסוק ראשון של פרק לו והדפיסו דף אחד במקום הדף המצונזר (בספריית ליובאוויטש טופס בלתי מצונזר).

דרך אגב: במהדורת ווילמרשדארף מצאתי שגיאה בטכסט המקרא גופא: בספר שופטים ט"ז, במקום וישלך הלחי נדפס: וישלח הלחי. לתמהוני מצאתי שגיאה זו גופא גם בהוצאת פרנקפורט דאדרה ת"ץ. מכאן אזהרה למעיינים במהדורות מזמנים והם.

בסיום מאמרו הג"ל מוסיף פרופ' העשיל, ששמע ממני, אני הקטן, שר' עובדיה הנביא נזכר בספר "אגודת שמואל" (ייצא ששמי נזכר בשני מקורות, זה של ווילמרשדארף וזה של "אגידת שמואל"), אבל, כאמיר, הרי היינו חך ואינם אלא מקור אחד.

בהזדמנות זו הריני להעיר על עוד ליקוט אחד מן הלקטים של "אגודת שמואל". בסידור "עולת ראיה" של הגר"י קוק, בסיום תפלת י"ח, בנוגע לנוהג שהמתפלל אומר פסוק מן המקרא שהאית הראשונה והאחרונה של הפסוק הן אותן האותיות, הראשונה והאחרונה, של שם המתפלל — העיר חותני, האדר"ת: "ע' פרש"י מיכה ו. ט: ותש" יראה שמך". באמת אין לרש"י שום שייכות לניהג זה כלל. גם זה הוא ליקוט שהביס ר' שמואל דלוגאטש בהוצאת "אגודת שמואל" תנ"ט, ואיננו בשום ספר נ"כ, שנדפס לפני שנת תנ"ט.

ייצא מכל האמיר, שבספרי נ"כ הנדפסים בזמני נכנס רק חלק קטן מן הלקטים. בדפוסים ישנים, שנדפסו אחרי שנת תנ"ט, נכנסו רק ריבם יגס זה לא בכל הדפוסים, אלא רק באלה שנדפסו על פי הוצאת תנ"ט, ואת כולם אפשר למצוא אך ורק במהדורה הזעירה של "אגידת שמואל" תנ"ט. הואיל והם מפוזרים במקומות שונים בנביאים ראשונים ואחרונים ובכתובים וצריכים לחפש אותם באותיות הזעירות של הוצאה זו, יגס היא יקרת המציאת — כדאי, לדעתי, לקבצם יחד ולסדרם לפי סדר ששת הספרים הג"ל ולהדפיסם בקונטרס מיוחד.

לקראים המעוניינים הנה דוגמאות אחדות מן הלקטים:

ויאספו פלעתיס. ¹ ויחזו בין שוכה ובין עזקה באפס דמיס (שמואל"א יז, א)

באפס דמים — כן שם המקום, עניים היו שם הרבה (עמק השם).

ויקם דוד ויברח ביום ההוא (שם כא, יא)

שבת ה' שלא ירדיף אחריי שאיל, מכאן שהגרדף מותר לברוח בשבת (הגה' דר"ע).

חזון יעציהו (ישעי' א, א)

חזון ר"ת חצי ועם חצי נחמה (סוד משרים).

ובעתיים יעופף וקרא זה אל זה ואמר קדוש (שם ו, ב"ג)

מסאן שמדלגין בקדושה שבתפלה (הגה' דר"ע).

ויצא חסר (שם יא, א)

גבי עגל כתיב ויצר אותו בתרס איתיות חסר לומר לך שעדיין לא נתכפר עון העגל עד שיבא משיח בן דוד ויבדו המטה של משה רבינו שעשה בו הנסים, ע"כ לא יאמינו לשום אדם לכהיאמר על עצמו שהוא משיח עד שיה' בידו מטה של משה רבינו ועשה בה נסים ויבנה בית הבחירה וינוח עליו רוח ה' לגלות כל סודי ורמזי התורה נביאים וכתובים (הגה' דר"ע).

אמר המעתיק: בימי חרפי הקשיתי לשאול לכמה גאונים על שכתב א"מ זקני מהרמ"א בהגה"ה בהלכות ר"ה שאגזו בגימט' חס והלא הוא גם גימט' טו"ב. ותרצתי על פי הזהר מה שהקשה ר"א את אביו רשב"י על שאמרו חז"ל: ולא קם נביא בישראל, אבל באומות העולם קם ומנו בלעם כו' והשיב לו מפסוק: גם זה לעומת זה וכי' עד שאפילו כשיש קדושה בטימאה אסור ללמד אותה שנאמר: ומעץ הדעת טו"ב ור"ע לא תאכל; ויובן אף שאגזו גימט' טו"ב, הואיל ויש בו קליפה גי' ח"ט אין אוכלין אותו בר"ה, ונענעו לי ראשיהם הגאונים ההם.
על שדים וספים (שם לב, יב)

מכאן המתודה יכה בידו על כל חטא וחטא על החזה (הגה' דר"ע).
את עס נועו לא תראה (שם לג, יט)

רש"י: כמו לועז, אלו אשור ובבל שאין לשונם לשון הקודש.
(שמעתי ממורי, פעם אחת היה המלך בן הדרד שאל לחכמי ישראל, במה אתם יודעים שלשון הקודש הוא מבוחר הלשונות וראש לכל הלשונות ומדברים בלשון הקודש בשמים. השיבו לו, קח ב' תיניקות מיום שנולדי ומן עליהם השגחה, שלא ידברו עמם בשום לשון אפילו בלשין הקודש עד שבע שנים, כי אז באה הבינה לתיניק להבין כל הדברים משבע שנים ואילך יתראה שלא ידברו לסיף שבע שנים אלא בלשין הקודש. ועשה המלך כן ולקח ב' ילדים ישראלים ביים שנולדי זכר ומל, וגם נקבה לקח. והשיבם בבית אפל ולא נתן להם לאכול ילשתית אלא הוא בעצמיו, ולא דיבר עמהם כלום, כפי צווי החכמים, כי החכמים ציוו ליקח בני ישראל ילמיל את הזכר ולא דיבר המלך אפילו בלשון הקודש עם הילדים עד סוף שבע שנים, ילבסוף לקח אתם מהחדר הזה ידיבר עמהם בלשון הקודש והשיבו לי הילדים על ראשין ראשין ועל אחרון אחרין בלשון הקודש ולא הבינו שום לשין לעז, ואמר לי מורי, ידויקא עד שבע שנים כי אז הספירה בינה שולטת על אדם, עוד לקח המלך ב' ילדים ערלים ילא ישראלים ולא מל את הזכר והשיבם ולא יכול הזכר לדבר כלום אלא הי' מרמו כאילם עד שלמדי איתי לדבר, והנקבה דיברה בלשין הקודש, ומי שיש לי סיח בקדקדי יבין הדבר על פי שכלו, כי הקב"ה נתן לאדם מעלה עליונה מבהמות יחיות כח המדבר, ואפילו מיום הולדי הוא יושב סגיר במחשכים ונפרד מבני אדם, כח המדבר אין נפרד מאתו, ומה שלא יכול הילד ערל לדבר, נס היה משום שלא היה נימיל (הגה' דר"ע).
אני הי' זוגר צדק יניד משרים (שם מה, יט).

נתתי לכם התירה שכל האומות מתאיים ללימדה כי היא נתינה בלשון הקודש. שאם היתה נתינה בלשין אחר אין כל האומות מתאיים ללימדה כי הלא שבעים לשין יש, ויש שמתאיים ללשין זה ויש ללשין אחר, אבל ללהק כלם מתאיים, לכן אמרו: התירה נתינה בשבעים לשין, כלומר, שכל האומות מתאיים לפרש התירה כל אחת על לשונה משים שהיא לשין הקודש, וזהו מגיד משרים, שישרה בעיני כולם (הגה' דר"ע).
(ונשבעת חי' באומות (ירמ' ד, ב)

כל מקום שאמרו הנביאים חי, להידיע שלא להאמין כי אם בהקב"ה שהיא חי עילמים ואין להרהר אחריה, אבל לא באותו שאימרים שמת אחר מיתתי נתחי' (עמי הוד).
ונבחר מות מחיים (שם ה, ג)

גיבא על העתיד, שיקומו עמים ואמרי אחר מיתתי נעשה חי ויבשרי אותו להם לעיז (עמי הוד).

תער הגלביס תקחנה לך והעברת על ראשך... ולקחת מעט מעט במספר וצרת אותם בכנפין (יחזקאל ה' א—ג)

מכאן רמז שהמספר שצרי לא יזרוק איתם, אלא יגנוז, שכל מה שנאמר במקראות האלו הוא לרעה (סיד משרים).

הנשר הגדול גדול הכנפים... מלא הנוצה... בא אל הלבנון ויקח את צמרת הארז. את ראש יניקיתיו קטף (שם יו' גיד)

ראש יניקיתיו קטף סמך לגדיל כנפים. הנה אידיעך המספר שעירות ראשו אל יזרוק איתם אלא יגנוז אי ישרוף כי שמא לכשיזרוק יקחי העופות לעשות להם קן מהשעירות וגורם כאב הראש, וח"ו סכנה היא המביא לידי שגעון (סוד משרים). הפכת מספדי למחול לי (תהלים ל' יב)

אמר מרדכי וכל ישראל (רש"י בשם רבותיני). מכאן שמותר לעשות חתונה בפירים (הגה' דר"ע).

כי טוב סחרה. (משלי ג' יד)

שכל צלמי ע"ז יכולים לישא וליתן בהם, אבל באמונתנו אין שום משא ומתן. מעשה זהו פעם אחת ריפא חכם בבית השר ושלטון, ומכר צלם ע"ז, אמר לו השר, איך מלאך לבך למכיר בביתי ע"ז לישא וליתן אלקי' ע"ז של אמינתנו? והשיב לי הריפא אם יבא לידך אלקיני תמכור גם אתה איתי (עמק השם). אמר המצטיק: יעל זה נאמר: איש חכם נשפט את איש אויל ורגז ושחק ואין נחת לאייל.

ולא ידע כי רפאים שם וטפלי טאיל קריאיי (שם ט' יח)

הביטח עצמי על הרופאים יורד לעמק שאול (הגה' דר"ע).

אני ראיתי אויל משריש (איוב ה' ג)

מסון עבדקן שיטה היא (הגה' דר"ע).

בני אברהם יצחו ייטשטאל... יילד אברהם את יצחק (דהי"א א' כח—לד)

הכפיל הקרא. יכן, אלה תולדות יצחק בן אברהם, אברהם הוליד את יצחק. כי משנה ערוכה במסכת גיטין דף ע"ז היוונים חתימתן למפרע, כשחתם יוסף בן שמעון משמע שמעון בני של יוסף. ינמצא אילי כתב רק יצחק בן אברהם היה משמע ליוונים אברהם בני של יצחק. לכך כתיב עוד: אברהם הוליד את יצחק, ילכך כתיב: בני אברהם יצחק ייטשטאל, ולא כתב יצחק בן אברהם יהכפיל לומר שעיקר תולדות אברהם — יצחק (עמי הגד, בשם אבי העזרי).

הוא היה עם דוד בפס דמים (שם יא' יג)

רש"י: בשם דמים שם מקים, יבשמיאל באפס דמים.

בשם דמים — ממין מעט יפס בלשין ערבי מעט (הגה' דר"ע).